

УДК 330.142:331.522.4

О.О.ЗЬОЛКО (викладач кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції)

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ

E-mail: ksenia072007@yandex.ru

СУТНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Розглянуто структуру інтелектуального капіталу і взаємозв'язок окремих його елементів. Подано класифікацію інтелектуального капіталу. Проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності інтелектуального капіталу, що дало змогу запропонувати власне трактування категорії «інтелектуальний капітал».

Ключові слова: інтелектуальний капітал, елементи інтелектуального капіталу, людський капітал, структурний капітал, людські ресурси.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями пов'язана з тим, що започаткування економіки знань у розвинених країнах Заходу у 90-ті роки ХХ ст. привернуло увагу дослідників до категорії інтелектуального капіталу. Породжена процесами становлення нових індустріальних відносин у суспільстві, категорія «інтелектуальний капітал» у сучасних наукових дослідженнях стала одним із системо-утворюючих елементів категоріального апарату відповідного спрямування. Сьогодні однією з наймогутніших рушійних сил розвитку цивілізації є творча діяльність людини. В сучасних умовах ефективність економіки, науково-технічний рівень виробництва, соціально-економічний прогрес залежать від обсягу накопичених суспільством знань та ефективності використання інтелектуальних ресурсів нації. Таким ресурсом стала людина, зокрема, її професійні здібності, навички, кваліфікація, здатність до креативності та підвищення продуктивності праці за рахунок використання всіх своїх інтелектуальних можливостей [2]. За цих умов визначення сутності та структури інтелектуального капіталу набуває особливої актуальності як з теоретико-аналітичного, так і з емпірико-аналітичного поглядів.

Вивченням проблематики у дослідженні формування теоретичних основ інтелектуального капіталу стали Т. Стюарт, Л. Едвінсон, М. Мелоун, які запропонували визначення, структуру та методи оцінювання інтелектуального капіталу фірми. Праці цих учених лягли в основу багатьох подальших розробок та зараз вважаються аксіомами теорії інтелектуального капіталу. До наукових досліджень, які присвячені широкому загалу проблем з вивчення інтелектуального капіталу, відносяться насамперед праці таких вітчизняних науковців, як О. Агарков, О. Бутнік – Сіверський, В. Гойло, А. Добринін, Б. Леонтєв, Ю. Макаров, Н. Марков, О. Стрижак та ін. [1, с. 108].

Метою дослідження є системний категоріальний аналіз сутності

інтелектуального капіталу на основі узагальнення теоретико-методологічних підходів, розкрити механізм функціонування інтелектуального капіталу.

За завдання статті ставимо наступні: розглянути структуру інтелектуального капіталу і взаємозв'язок окремих його елементів; подати класифікацію інтелектуального капіталу; проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності інтелектуального капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження, ми почнемо з того, що концепція ефективного використання інтелектуального потенціалу стала активно впроваджуватися в національних стратегіях розвитку. Але досі залишається недостатньо дослідженим формування інтелектуального потенціалу та методи його вимірювання з урахуванням ролі та можливостей регіональної економіки в стимулюванні розвитку якісних людських ресурсів. Незважаючи на те, що поняття «інтелектуальний капітал» активно використовується у наукових дискусіях, до цього часу в літературі немає єдиного визначення цієї категорії. Питання існування інтелектуального капіталу вперше було поставлено П. Друкером у роботі «Концепція корпорації» (1946), присвяченій загальним питанням менеджменту. Надалі цю проблему піднімав Дж. Гелбрейт у роботі «Нове індустріальне суспільство» (1969) в контексті зростання ролі наукоємних виробництв у сучасній йому економіці. Він визначив інтелектуальний капітал як дещо більше, ніж «чистий інтелект» людини, що включає цілеспрямовану інтелектуальну діяльність. Так, для опису знань уперше було використано поняття капіталу, тобто цінності, що допомагає створювати інші цінності. З часом тлумачення цього поняття трансформувалося, взявши початок з теорії менеджменту та людського капіталу. Нині найбільш широко використовується визначення інтелектуального капіталу як тих нематеріальних активів компанії, які, не відбиваючись в її фінансовій звітності, можуть бути кодифіковані, оцінені та використані компанією [10, с. 108].

У дослідженні інтелектуального капіталу виділяють три теоретико-методологічні підходи, які узагальнюють наявний теоретичний матеріал з цієї проблематики, а саме: структурний, функціонально-структурний та термінологічний [9]. Сутність першого підходу полягає у спробах дати визначення інтелектуального капіталу через розкриття його структури. Одні з перших дослідників інтелектуального капіталу Едвінсон Л. та Мелоун М., виділили основні складники інтелектуального капіталу: «людський капітал» та «структурний капітал». Своєю чергою, до складу структурного капіталу належить «споживчий (клієнтський) капітал». Автори зазначають, що кожна з цих форм капіталу породжена людськими знаннями і саме їхня сукупність визначає приховані джерела цінностей, які надають компанії нетрадиційно високу ринкову оцінку. Таким чином, в інтерпретації Едвінсона Л. і Мелоуна М., інтелектуальний капітал – це сума людського та структурного капіталів.

Цей підхід у визначенні інтелектуального капіталу поділяє американський економіст Стюарт. Т. У своїй праці «Інтелектуальний Зьолко О.О., 2013

капітал. Нове багатство організацій» він вважає, що основними складниками інтелектуального капіталу, окрім людського капіталу, структурного та споживчого, є організаційний капітал, інноваційний капітал та процесний капітал. Людський капітал складається з набутих знань, навичок, мотивацій і енергії, якими наділені індивіди і які використовуються протягом певного періоду для виробництва товарів і послуг. При цьому важливого значення набуває освіта, яку розглядають як інвестиції у людський капітал – поряд з такими детермінуючими його чинниками, як охорона здоров'я, міграція, пошук інформації та ін. Виокремити в цьому комплексі складників людського капіталу тільки освіту, визначаючи її кількісно, досить важко; вона є невідчутним, нематеріальним чинником.

До структурного капіталу відносять бази даних, списки споживачів, персоналу компанії, а також торгові марки та організаційні структури. Споживчий (клієнтський) капітал – це наявні та майбутні споживачі товарів або послуг компанії. Цей складник інтелектуального капіталу відображає також спроможність фірми задовольнити потреби та запити своїх клієнтів. Споживчий капітал ще називають «капіталом відносин» компанії зі споживачами її продукції. Л. Едвінсон запропонував включити у поняття споживчого капіталу також і постачальників [9]. Ми вважаємо, що структуру інтелектуального капіталу можна доповнити об'єктами інтелектуальної власності, які є складовими елементами інноваційного капіталу. Адже використання інтелектуального капіталу фірмою досить часто відбувається через залучення у виробничі процеси об'єктів промислової власності та авторського, і суміжного з ним, права залежно від видів об'єктів інтелектуальної власності.

Розглянувши структурний підхід у дослідженні інтелектуального капіталу, варто наголосити на тому, що інтелектуальний капітал хоча і має свою будову, проте не складається з окремих чітко окреслених частин, а формується і функціонує через їхню взаємодію [4]. Відтак важливим у дослідженні є структурно-функціональний підхід. У контексті функціонально-структурного аналізу, на нашу думку, є потреба виокремити насамперед два аспекти категоріальної аналітики. Вони стосуються розуміння інтелектуального капіталу як нематеріальних активів і як знань. Така сегментація в рамках категоріального аналізу пов'язана з поширенням відповідного сприйняття сутності інтелектуального капіталу на практиці. Інтереси бізнесу пов'язані, у першу чергу, з наявністю та можливістю використання нематеріальних активів, тобто об'єктивованих знань, завдяки яким формуються конкурентні переваги, виникають умови розширення частки ринку, врешті, створюється можливість отримання більшого прибутку [5, с. 20]. Термінологічний підхід у дослідженні інтелектуального капіталу представлено у праці Брукінга Е. «Інтелектуальний капітал. Основний актив підприємства третього тисячоліття», у якій дослідник визначає інтелектуальний капітал як «термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може сьогодні існувати». У цьому визначенні, за винятком трактування інтелектуального капіталу як нематеріального

Сутність інтелектуального капіталу: підходи до визначення

активу, не розкривається його категоріальна економічна сутність. Крім цього, згідно з визначенням, якщо компанія на сьогодні може існувати без будь-яких наявних у неї об'єктів інтелектуальної власності, то їх до інтелектуального капіталу відносити не варто.

У межах термінологічного підходу можна зазначити спроби вітчизняних науковців дати визначення цієї категорії. Зокрема, О. Бутнік-Сіверський, обґрунтовуючи теоретичний аспект інтелектуального капіталу, зазначає, що це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу й одночасно відтворює характерні лише йому специфіку і особливості. Далі дослідник в основу свого трактування цієї категорії ставить інтелектуальний продукт: «інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності отримання прибутку (додаткової вартості)».

Щоб глибше усвідомити поняття та механізм функціонування інтелектуального капіталу, слід поділити його на окремі складові елементи з наступним групуванням за однорідними ознаками, тобто здійснити його класифікацію [3, с. 24]. Класифікацію видів інтелектуального капіталу здійснюють за різними ознаками залежно від цілі та завдань, які при цьому вирішуються. Зауважимо також, що питання класифікації інтелектуального капіталу є дискусійним і недостатньо висвітленим у спеціальній літературі.

За формою власності інтелектуальний капітал може бути приватним, колективним та державним в залежності від суб'єкта, який володіє, користується і розпоряджується результатом інтелектуальної творчої діяльності. Що стосується приватної або колективної (група приватних осіб) форми власності, то зрозуміло, якщо мається на увазі, кому належить результат власного творчого пошуку, хто або кількість людей спрямовувала свої зусилля на отримання кінцевого результату творчої діяльності. Що стосується державної форми інтелектуальної власності, то до неї відносять продукт інтелектуальної праці, створений на замовлення державних органів влади за рахунок бюджетних коштів або за традицією продукт інтелектуального труда належить суб'єкту господарювання, який утворений органами держави, що відповідає законом України “Про власність”, “Про підприємства в Україні” тощо.

Корпоративна трансакція пов'язана з організаційно-правовою формою інтелектуального капіталу і відтворюється у формі акціонерного або пайового інтелектуального капіталу в залежності від виду корпоративної трансакції або виду засновницького капіталу, якщо маємо на увазі акціонерне товариство або інші види господарських товариств (товариство з обмеженою відповідальністю тощо), які передбачені Законом України “Про господарські товариства” та іншими. Корпоративні трансакції здійснюються з метою більш повного використання прав інтелектуальної власності, зміни структури управління та реструктуризації активів. Одночасно, при корпоративних трансакціях здійснюється перерозподіл виключних прав між

суб'єктами, які приймають участь в транзакціях [3, с. 25].

Резидентність визначає присутність національного або іноземного інтелектуального капіталу. За такою ознакою збільшуються інтеграційні можливості інтелектуального капіталу, який стимулює створення ринку інтелектуальних (нематеріальних) активів. Форма залучення інтелектуального капіталу проявляється у формі права на об'єкти промислової власності та у формі авторського та суміжного з ним права в залежності від видів об'єктів інтелектуальної власності. За міжнародними стандартами, частіше усі результати творчої інтелектуальної діяльності з точки зору правової охорони поділяються на об'єкти, які охороняються правом промислової власності, і на об'єкти, які охороняються авторським правом. До промислової власності належать винаходи, корисні зразки, промислові моделі, фабричні або товарні знаки, "ноу-хау". До об'єктів, які охороняються авторським правом належать права на наукові, літературні, художні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних тощо.

Інтелектуальний капітал в інших формах може проявлятися, наприклад, у вигляді наданих послуг типу "інжиніринг" тощо. За терміном знаходження у розпорядженні суб'єкта господарювання інтелектуальний капітал поділяється на власний та строковий, або немаючий терміну знаходження у розпорядженні суб'єкта господарювання та строковий інтелектуальний капітал. Власний інтелектуальний капітал може бути на балансі суб'єкта господарювання, наприклад, у формі капітальних інвестицій, тобто на стадії створення (розробки) нематеріальних активів. Що стосується строкового інтелектуального капіталу, то на балансі суб'єкта господарювання такий капітал знаходить відображення у вигляді нематеріальних активів, які в залежності від виду мають відповідний термін знаходження згідно законодавства України про охорону інтелектуальної власності.

За ознакою формування (мобілізації) інтелектуальний капітал поділяється на створений самим суб'єктом господарювання і придбаний у інших суб'єктів господарювання. За ознакою можливості визначення розміру (величини) вартості, інтелектуальний капітал може оцінюватися (визначатися) прямим (витратним) методом (безпосередньо, відповідно до кошторису) та оцінюватися (визначатися) експертним методом.

Витратний метод оцінки вартості інтелектуального капіталу передбачає, що потенційний покупець, володіє відповідною інформацією (кошторисом витрат) про предмет купівлі, не заплатить за нього більше, чим вартість іншого об'єкта в складі нематеріальних активів тієї же корисності.

Експертний (ринковий) метод оцінки вартості інтелектуального капіталу передбачає використання методу порівняльних продаж, тобто у прямому порівнянні оцінюваного об'єкта з іншим, аналогічним по якості призначенню і корисності, який був проданий в зіставлений час на аналогічному ринку [3, 26].

Виходячи з класифікації видів інтелектуального капіталу за різними ознаками доцільно розглядати інтелектуальний капітал з загальних позицій,

Сутність інтелектуального капіталу: підходи до визначення

з позиції філософської категорії, і з позиції конкретної науки – як економічну категорію [8, с. 225]. З позиції філософської категорії, інтелектуальний капітал розглядається як здатність до мислення, пізнання, особливо до його вищих теоретичних рівнів, що властиво інтелекту. По відношенню до капіталу, в цьому випадку, інтелектуальний капітал розглядається як накопичення наукових, теоретичних і практичних знань людства, суспільства про відповідні дії, процеси, проблеми вирішення. Це є категоріальна структура мислення, яка формується на базі суспільного пізнання в процесі удосконалення, пошуку нового на основі універсальних форм мислення й пізнання. Інтелектуальний капітал можна розглядати і як систему знань, яка базується на системному характері людського мислення, з метою оперувати ними (знаннями) діалектично, тобто як взаємопов'язаними, рухливими, суперечливими, такими, що переходять одна в одну або узагальнюються, викристалізуються, стверджуються.

В цьому процесі – людина, яка удосконалює, узагальнює, є винахідник, шукає нові рішення, розв'язує завдання - розглядається як носій ідеї, розробник інтелектуального продукту. Але це не є ще людським капіталом, хоча їй (людині) властиві (притаманні) сукупність знань, навичок, творчих здібностей, тому що людський ресурс повинен себе реалізувати в інтелектуальний продукт. А це можливо зробити (досягти) в процесі розробки, пошуку, узагальнення за певних соціально-економічних умов, до яких належать наявність мотивації, концентрація розумових зусиль, споживча зацікавленість, корисність для суспільства тощо. Людський капітал – це скоріше вартісна оцінка роботи сукупності працюючих на відповідному фаховому рівні (вищому рівні кваліфікації), які розглядають як потенційні носії ідеї, спрямованих на процес розробки інтелектуального продукту корисного для суспільства. В цьому випадку ефективність живої праці буде визначатися кількістю створеного інтелектуального продукту на одиницю робочого часу. Цей показник може характеризувати людський потенціал, якщо визначати потенційні можливості створювати інтелектуальний продукт за відповідний термін.

Таким чином, людський капітал – це вартісна оцінка робочої сили, інтелектуальних зусиль сукупності працівників вищого рівня кваліфікації, які знаходяться в процесі розробки інтелектуального продукту. Людські ресурси – це кількість працюючих з вищим рівнем кваліфікації, залучених до процесу розробки інтелектуального продукту. Як економічна категорія, інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості. Таке трактування інтелектуального капіталу може бути визначене як соціально-економічне. Використання інтелектуальної власності в господарській діяльності з економіко-фінансових позицій є її комерціалізація. Проблема комерційного використання результатів інтелектуальної діяльності сьогодні ще не достатньо вивчена. Це комплексна, багатогранна проблема, що містить в собі правові, технологічні, економічні виробничі та інші питання [6, с. 282]. З означених позицій в

чистому вигляді інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості) [7, 6].

Отже, розглянувши та проаналізувавши різні теоретико-методологічні підходи, розкривши класифікацію у дослідженні інтелектуального капіталу, ми пропонуємо таке визначення цієї категорії: інтелектуальний капітал – це сукупність інтелектуальних ресурсів людей, підприємств та організацій (знання, уміння і творчі обдарування індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, об'єкти інтелектуальної власності, машинні інтелектуальні засоби, організаційні структури), які є результатом попередньої творчої діяльності людини і яких використовують суб'єкти підприємництва для виконання поставлених цілей.

За перспективи подальших досліджень у визначеному напрямку вважаємо – дослідження процесів, пов'язаних з управлінням знаннями у бурхливий вік глобалізації та інформатизації, а також дослідження сутності та основних напрямків розвитку економіки, заснованої на знаннях, та дослідження методів оцінки інтелектуального капіталу.

Список використаної літератури:

1. Агарков О. Інтелектуальний капітал державного управління України: структура і перспективи розвитку / О. Агарков // Грані. – 2004. – № 2. – С. 106-112.
2. Донченко М. О. Людський інтелектуальний капітал // Економічні науки. Економіка підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Economics/26244.doc.htm.
3. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 16-27.
4. Ларіна О. Г. Інтелектуальний капітал у системі конкурентоспроможності регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2011_2/files/EC211_14.pdf.
5. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 16-26.
6. Нагорна І. І. Сутність та оцінка інтелектуального капіталу на підприємстві // Економічний простір. – 2011. – № 46. – С. 278-285.
7. Пожуєв В. І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / І. Нагорна // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 37. – С. 5-13.
8. Река Г. В. Теоретичні основи дослідження інтелектуального капіталу / Г. В. Река // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.13. – С. 222-227.
9. Шкурупій О. В., Франко Л. С. Інтелектуальний капітал як об'єктивна економічна категорія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Shkurupy.pd.
10. Шульга Ж.О. Інтелектуальний капітал як об'єктивна економічна категорія / Ж.О. Шульга // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – № 2. – С. 106-111.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Agarkov A. Intellectual capital of governance in Ukraine: a structure and prospects / A. Agarkov // Facets. – 2004. – № 2. – P. 106-112.
2. Donchenko M. O. A human intellectual capital // Economics. Business Economics

[electronic resource]. – Mode of access: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Economics/26244.doc.htm.

3. Butnik-Seversky O. The intellectual capital: a theoretical aspect / O. Butnik-Seversky // The intellectual capital. – 2002. – № 1. – P. 16-27.

4. Larina O. H. Intellectual capital in the system of regional competitiveness [electronic resource]. – Mode of access: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2011_2/files/EC211_14.pdf.

5. Kendyuhov O. The epistemology of an intellectual capital / O. Kendyuhov // Economy of Ukraine. – 2003. – № 4. – P. 16-26.

6. Nagorno I. I. An essence and an evaluation of the intellectual capital in the enterprise / I. I. Nagorno // The economic space. – 2011. – № 46. – P. 278-285.

7. Pozhuev V. I. An intellectual capital as a strategic potential of the organization / V. I. Pozhuev // Humanitarian Bulletin DIG. – 2009. – Vol. 37. – P. 5-13.

8. Reka G. V. Theoretical basis of the study of intellectual capital / G. V. Reka // Scientific Bulletin NLTU Ukraine. – 2010. – Vol. 20.13. – P. 222-227.

9. Shkurupiy O. V., Franco L. S. Intellectual capital as an objective economic category [electronic resource]. – Mode of access: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Shkurupy.pd.

10. Shulga Z. O. The Intellectual capital as an objective economic category / Z. O. Shulga // Bulletin Berdyansk University of Management and Business. – 2010. – № 2. – P. 106-111.

О. А. ЗЁЛКО

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев
E-mail: ksenia072007@yandex.ru

СУЩНОСТЬ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА: ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ

Рассмотрена структура интеллектуального капитала и взаимосвязь отдельных его элементов. Представлена классификация интеллектуального капитала. Проанализированы основные теоретико-методологические подходы к определению сущности интеллектуального капитала, что позволило предложить собственную трактовку категории «интеллектуальный капитал».

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, элементы интеллектуального капитала, человеческий капитал, структурный капитал, человеческие ресурсы.

О. ZELKO

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv
E-mail: ksenia072007@yandex.ru

SUMMARY OF INTELLECTUAL CAPITAL: THE APPROACH TO IDENTIFY

The structure of intellectual capital and the relationship of its individual elements. Provides for a classification of intellectual capital. Analysis of basic theoretical and methodological approaches to determining the nature of intellectual capital, allowing us to offer their own interpretation of the category of "intellectual capital".

Keywords: intellectual capital elements of intellectual capital, human capital, structural capital, human resources.

Стаття надійшла до редколегії 02.02.13

Прийнята до друку 07.02.13

Рецензент: к.філософ.н., доц.Богуславська О.Г.